

Рецензії

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ Л. БОЛЬШАКОВА ОЧИМА ДОНЬКИ Й ОНУКА

**Большакова Т.Л., Любичанковський С.В. Леонід Большаков:
автопортрет на фоні епохи. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2012. – 460 с.**

Леонід Наумович Большаков (1924–2004) – відомий письменник, літературознавець, краєзнавець, журналіст, громадський діяч, виходець з України. Народжений на Чернігівщині, він юнаком під час війни опинився в евакуації в Оренбурзькій області й навки пов'язав свою долю із цим краєм. Жив спочатку в Орську, пізніше – в Оренбурзі. Там став піонером у багатьох починаннях краєзнавчого характеру. Йому належить низка праць про Л. Толстого, П. Пестеля, О. Пушкіна. Він – автор унікальних видань – Оренбурзькі Толстовська, Пушкінська, біографічна енциклопедії. В останній науковець знайомив мешканців Оренбурзької області (і не тільки!) з людьми, відомими й маловідомими, що проживали чи мали стосунок до цього південно-уральського краю. Для України важливі його шевченкознавчі студії, громадська робота по увіковіченню пам'яті Тараса Шевченка, пов'язаного з Оренбургом й Орськом роками солдатчини. Л.Н. Большаков – творець Інституту Тараса Шевченка, ініціатор проведення щорічного свята “Шевченківський березень”, на одному з яких у 2000 р. довелося побувати авторові цих рядків. Природно, що з-під пера цього вихідця з України з'явилося багато книжок про Шевченка, які вийшли і в Оренбурзі, і в Україні – “Слідами оренбурзької зими” (1968), “Літа невольничі” (1971), “Їхав поет із заслання” (1977), “Добро найкраще на світі” (1981), “Билиця про Тараса” (1993, у 3 кн.). Йому ж належать книжки про Шевченка, написані у співавторстві – “Шлях “Кобзаря” (1978), “Іду до джерела” (1979), “В степу безкраїм за Уралом” (1980), “Шляхами Великої долі” (1984), “Пошук заповітного” (1985), він – автор наукового коментаря до “Журналу” Т. Шевченка (2001), а також унікальної “Оренбурзької Шевченківської енциклопедії” (1997).

Останні двадцять років життя Леонід Большаков вів щоденник. Донька письменника, Тетяна Леонідівна, пише: “Переді мною двадцять книжечок-щоденників. Найперша помічена 1984-м, остання – 2004 роком. Двадцять томів, двадцять років життя Леоніда Наумовича Большакова. І хоча записи здебільшого носять діловий характер – це своєрідні лаконічні звіти про зроблене, – майже на кожному аркуші є роздуми у зв'язку з отриманими листами, міні-рецензії на побачене чи прочитане, роздуми про події, що відбувалися в країні, області, місті... Є на сторінках щоденників записи “родинні”: батько записував смішні

діалоги онуків, смішні ситуації і словечки; є записи про хвороби, трагедії...” (11).

Книжка, авторами якої є донька й онук Л. Большакова, переконливо доводить: щоденник для їхнього батька й діда став необхідним атрибутом життя – там він звітував про роботу перед самим собою, роздумував із приводу різних громадських і приватних подій, ділився власними творчими задумами й міркуваннями про шляхи їх реалізації. І звіт цей – надзвичайно суворий, адже письменник був гранично вимогливим до себе, до власної творчої діяльності. Спершу в нього виникали сумніви: “Чи не відводить мене від літературної праці

цей щоденник?” (11). А потім він утягся в цю працю й уже відчував потребу регулярно сідати й нотувати прожите, вистраждане, наболіле на папері. Він дуже переживав, якщо йому з якихось причин не вдавалося зробити записи в щоденнику день у день: “Заднім числом” відчуття, настрої і почуття відновлювати складно (записую, точніше дописую) через два тижня, а це майже вічність. “Експериментально” переконався в тому, що щоденник цінний лише тоді, коли ведеться протягом дня чи по гарячих слідах” (150). Щоправда, були й рідкісні випадки, коли щоденник Л. Большакова писався не одразу, а кілька днів по тому: найчастіше, коли він потрапляв до лікарні. Автор уважав власний щоденник ще однією важливою літературною працею з-поміж багатьох інших, які він виконував.

Праця Т. Большакової та С. Любичанковського доносить до читачів пульс того життя, яким жив протягом останніх двадцяти років їхній батько та дід. Його хвилювало все, починаючи із жанрових особливостей власного щоденника, і до питань творчих, політичних, філософських. Роздумуючи над природою щоденника як жанру, Л. Большаков не забував наголосити, що його щоденник – це титанічна як для однієї вже літньої людини праця: “п’ятнадцять–двадцять авторських аркушів на рік” (12). Яким же бачив письменник власний щоденник із точки зору жанрової специфіки: “Сповідальна проза? Щось схоже на це. Якщо я не все оголюю, то в будь-якому випадку щоденник допомагає мені зосередитися на суттєвому, обдумати лінію поведінки, взяти себе в руки, дати вихід нервам, котрі часом розігруються і заважають діяти обдуманно. Так що щоденник для мене – це і своєрідний автотренінг, зовсім не зайвий. <...> Щоденник – це щоденні вправи, це літературна майстерня, це шлях до осмислення психології творчості і до праці над щоденниками великих як своєрідного жанру” (12).

Рецензована книжка композиційно будується за хронологічним принципом. Спершу йдуть частини, присвячені життю Л. Большакова на Чернігівщині (“Чернігів”), в Орську (“Орськ”), потім – в Оренбурзі

(“Оренбург”). Остання найбільша: вона вбирає в себе десятиліття життя в південно-уральському місті. Текст твору Т. Большакової та С. Любичанковського базується на документальних свідченнях героя твору, здебільшого відбитих у його щоденниках, які щедро цитуються донькою. Зокрема, запис від 9 січня 1984 р. – це реакція на запрошення відвідати Щорс – місто, де народився літературознавець “...Запрошують у рідне місто. Дуже хочеться туди поїхати, а поки... вивчаю Щорс за енциклопедіями і атласами. Виявляється, містом він став у рік мого народження. У моїх очах місто велике, а за енциклопедіями всього 9 тис. мешканців. Хочеться поїхати на побачення з *колискою*” (20). Запис від 11 листопада 2001 р. – це свідчення автора щоденника про початок своєї трудової біографії в Орську: “Сьогодні рівно 60 років з того дня, коли я був зарахований до штату газети “Орський рабочий” на посаду “випускового”, а практично обліковця листів, щось на зразок технічного секретаря” (36). Через два десятиліття Л. Большаков опиняється в Оренбурзі, йому запропонували очолити місцеве телебачення. Донька у зв’язку із цим цитує його пізніший виступ на телебаченні: “Мені запропонували стати головним редактором. Те, що йшлося, по суті, про посаду директора телебачення, я зрозумів пізніше. Тоді я навіть не знав, як виглядає звичайний телевізор, не кажучи вже про телевізійні передачі!” (62).

Наведені у книжці документальні свідчення переконливо відтворюють, як із зібраних по шматочках фактів із життя Т. Шевченка народжувалася Шевченкіана оренбурзького дослідника. Окремі фрагменти праці доньки та онука засвідчують: щоденник Л. Большаков спорадично вів і раніше: “Більшість нотаток в щоденнику № 4 (вересень 1967 – серпень 1968 рр.) фіксує роботу над біографічним словником, тобто статтями про людей, що оточували Шевченка в період заслання (більша частина цих статей уведена до двотомного Шевченківського енциклопедичного словника, що вийшов 1977 року в Києві)” (71).

Інший фрагмент книжки – це історія проведення літературно-мистецького свята “Шевченківський березень” в

Оренбурзі. Зокрема, Т. Большакова зазначає: "...Якщо коли-небудь хтось захоче докладно написати про історію свята, його гостей, навіть щорічну програму, щоденникові нотатки стануть надійним джерелом" (167). І тут же наводить добірку розлогих цитат із щоденника батька: "Займався Шевченківським березнем: програмою оренбурзькою, квитками на зворотний виліт, музеєм..., теле- і радіопередачами" (168); "Думав над "Шевченківським березнем". Візьмуся за нього з понеділка, причому серйозно. Обстановка несприятлива, але порушити традицію – значить поставити під загрозу всю справу" (168); "Приємно..., що закладене мною стало традицією "Шевченківського березня": серйозне ставлення до нього, відкритість назустріч гостям" (168).

Чимало нотаток зі щоденника Л. Большакова, зацитовані в рецензованій книжці, стосуються створення в Оренбурзі музею-гауптвахти Т. Шевченка. Так, донька наводить рядки, що були зафіксовані 20 січня 1984 р.: "Занурився в справу... музею-гауптвахти. Потрібні тексти, що стріляють – і шевченківські, і документальні. Ними і займаюся зараз, тим більше що художники підганяють, та і сам я крєвно зацікавлений у здійсненні своєї – не гіршої – ідеї" (171); 2 лютого 1988 р. у щоденнику з'явилися такі рядки: "Добру годину провів у майбутньому шевченківському музеї... Думали, як вести роботи (вхід – кімнати – коридор; штукатурити – не штукатурити; підлогу з цегли чи базальту – багато і різне). Домовились про "єдину лінію" на завтрашній нараді" (173).

Більшість книжок Л. Большакова, зокрема і присвячені Шевченкові, "написані в жанрі наукового пошуку, за яким закріпився образний вислів "шляхетний детектив" (129). Витоки такого підходу до творів, написаних на документальній основі, сформулював І. Андроников, якого цитує Т. Большакова: "Загадки, гіпотези, пошуки доказів, несподівані перешкоди, пафос відкриття – все це може скласти захоплюючий сюжет незалежно від того, в якій галузі науки ведеться дослідження..." (129). Проводячи вільний час в архівах Оренбурга, Москви, Санкт-

Петербурга, Києва, Алма-Ати та інших міст, Л. Большаков відшукував нові матеріали для книжок про Шевченка (і не тільки).

1991 р. для Л. Большакова – це продовження тяжкої праці над "Билицею про Тараса" – романом-пошуком, що задумувався як десятитомний, але авторові вдалося написати лише перші три. У щоденникових нотатках подибуємо чимало фрагментів, де зафіксовано його роздуми над жанром майбутнього твору про Шевченка: "Задумана монографія, за змістом своїм це праця найнауковіша, але "дисертацію" писати не хочу. Роман-документ? Роман-стенограма? Стенограма першого року з відступами, доповненнями й висновками?" (224). В іншому місці щоденника, який цитує його донька, Л. Большаков описує свою майбутню працю про Шевченка як епопею: "Мета в мене одна – підготуватися до задуманої великої праці, а для цього стягнути воєдино те, що є – і знадобиться. Тільки цим в плані своєї праці над епопеєю і займаюся" (225). Окреслюючи змістову складову майбутньої книжки, Л. Большаков уважав, що вона "повинна бути полемічною..., відверто спрямованою проти тих, хто жує прописні істини, майже все однією фарбою, не бачачи життя Шевченка за ці десять років, репрезентуючи його винятково чорною солдатчиною, звужуючи трагедію поета-художника... Писати, так правду..., не брехати, не підганяти факти, шукати й уводити матеріали нові, не боятися різких слів, не уникати критики, не озиратися на "авторитети" (226).

У рецензованій книжці Т. Большакової та С. Любичанковського чимало фрагментів, де цитується щоденник, у записях якого йдеться про сам перебіг роботи над твором про Т. Шевченка: "Налаштовую себе на продовження "Билиці про Тараса". Шукаю початок, щоб знову захопитися надовго відкладеною працею. Поки на цей початок я не впливаю. Але вже хочу впливти" (213); "З ранку взяв до рук рукопис третього тому "Билиці про Тараса" і матеріали до нього. Розібрав те й інше. Відібрав потрібне й відсунув непотрібне (зараз),

повернув на полиці книжки, котрі під рукою бути не повинні. Відносно готові 36 розділів. Дописати слід набагато менше, але найважливіше вишикувати розрізнені шматки в логічний ряд, зробити оповідь цілісною” (213); “Перегортав перші розділи третього тому – шукаю початок, зв’язки і стяжки. Найду, звичайно, але – тяжко” (213).

Л. Большакову належить чимало книжок про багатьох інших відомих і маловідомих діячів літератури й мистецтва, однак свою працю над “Билицею про Тараса” він уважав найважливішою: “Це не перша моя книжка про Шевченка, але, вважаю, головною справою життя бути для мене їй” (231).

Вокремім підрозділу рецензованої праці винесена розповідь про роки заснування Інституту Тараса Шевченка в Оренбурзі й керівництво ним Л. Большаковим. Про вагання під час створення цієї науково-дослідницької установи повідали такі рядки із щоденника, датовані 22 січня 1993 р.: “Інститут Тараса Шевченка, що знаходиться зараз в моїх нотатках, може стати реальністю в найкоротші терміни, скажімо, до початку чергового “Шевченківського березня-93”, з презентацією, навіть урочистою... *Міг би стати реальністю*, коли б я не задумався раптом: адже тобі, засновнику, триває сімдесятий, і ти свій вік відчуваєш; ти, справді, “метр”, однак передати естафету нікому – інших організаторів і водночас спеціалістів поруч і навколо немає. Ні, відмовлятися від давньої ідеї не стану – буду *конструктивно... думати*” (242).

Попри вагання презентація Інституту Тараса Шевченка відбулася 27 березня 1993 р. Донька науковця занотовує, що на сторінці із цією датою вклеєно 5 телеграм, зокрема від тодішніх віце-прем’єра України академіка М. Жулинського та міністра культури академіка І. Дзюби.

Т. Большакова багато пише про величезні труднощі, які спіткали батька в роботі Інституту: “Видавнича діяльність ІТШ вимагала величезних зусиль. Треба було шукати папір, необхідну розмножувальну техніку, виконавців... Адже Інститут був громадським, і автори віддавали свої праці безоплатно і гонорарів не вимагали, але для

забезпечення технічного боку засоби були необхідні. Щоправда, комп’ютерник “знайшовся” поруч – ним став власний онук Леоніда Наумовича, що засвоїв не лише набір, але й “секрети верстки”, і обробку фотографій тощо” (249).

Однією з важливих справ, яку Л. Большаков уважав надзвичайно потрібною в діяльності Інституту Тараса Шевченка, була підготовка коментарів до щоденника українського класика. Донька дослідника з Оренбурга неодноразово звертається до щоденника, в якому Л. Большаков оцінює значущість цієї праці: “Мій коментар – праця найсерйозніша, перше повне прочитання “Щоденника” і тлумачення його з позицій і змісту, і мови, і багато-багато іншого... Робити – так на повному серйозі” (254).

Портрет Л. Большакова буде неповним, якщо не згадати його енциклопедичні проекти. Усі вони безпосередньо пов’язані з Інститутом Тараса Шевченка, який, після того, як увійшов до структури Оренбурзького державного університету, став називатися Інститутом Тараса Шевченка – Центром енциклопедичних проектів. Одним із перших таких проектів стала робота над Оренбурзькою Шевченківською енциклопедією. Її автор роздумував не лише над змістом, а й над формою: “Обкладинка тверда, скупа, ділова. Супер – автопортрет і фотографії друзів і знайомих Шевченка. Фронтисписи (чи як їх ще) – особисті підписи (автографи)” (262).

Хоча щоденникові записи Л. Большакова, що цитуються у книжці, носять здебільшого діловий характер, зі скупими авторськими оцінками подій і явищ життя, усе ж там трапляються й емоційні оцінки, а окремі фрази, наведені донькою, звучать як афоризми: “Письменник... зобов’язаний бути публіцистом у вищому значенні цього слова!” (185); “Причетністю до журналістики можна пишатися” (194); “Забуття – найгірше, що може стати для людини” (338).

Варто наголосити, що попри науково-популярний характер книжки “Леонід Большаков: автопортрет на тлі доби”, вона супроводжується фахово зробленими онуком С. Любичанковським – доктором

історичних наук, професором, коментарями та персоналіями, а також переліком окремих книжкових видань Л. Большакова, частина з яких була надрукована в Україні.

Книжка “Леонід Большаков: Автопортрет на тлі доби” – це чесний талановитий аналіз унікальних першоджерел – щоденників батька й діда, який їх вів протягом двох десятиліть, і ця традиція – писати щоденники, здається, у ХХІ ст. почала відходити в минуле, точніше – переходити під впливом новітніх комп’ютерних технологій в Інтернет. Опора на щоденники робить працю Т. Большакової та С. Любичанковського більш об’єктивною й достовірною: читач вірить написаному, він зримо бачить багатогранний портрет оренбурзького дослідника, хоча будь-який щоденник як жанр мемуарної літератури завжди суб’єктивний, але, як свідчить один з авторів,

“суб’єктивність не є недостовірність” (345).

27 вересня 1992 р. Л. Большаков зробив запис у щоденнику, який донька винесла як епіграф до шостого розділу книжки: “До певної міри це (щоденник) – пам’ятник, пам’ятка: особистість і час, як вони є, – на одному конкретному, індивід[уальному] прикладі” (176). Одна з нотаток Л. Большакова, що її цитує донька, містить такі слова: “Жити можна лише за однієї умови: працювати і працювати, відкидаючи все інше як несуттєве, третєрядне, дразливе...”. За таким принципом і жив Леонід Большаков, портрет якого на тлі нашої буремної доби успішно відтворили його донька та онук. Щоденник, від якого відштовхуються автори книжки, переконує: духовний світ Леоніда Большакова був великим і різновекторним, а творчість його, зокрема чималий масив шевченкознавчих праць, потребує ретельної уваги науковців.

Отримано 7 вересня 2012 р.

*Олександр Галич
м. Луганськ*

